

AVROPA HÜQUQU

AVROPA HÜQUQ SİSTEMİNDƏ LAYİQLİ HƏYAT HÜQUQU YA AVROPALI SAYAĞI YAŞAMAQ?

Mələkxanım Rəhimova*

Xülasə

İnsanın həyatdan məmnunluğu və xoşbəxtliyi onun həyat tələbatlarının layiqli səviyyədə təminatı ilə üzvi surətdə əlaqəlidir. Bu təminat rifah dövləti, layiqli həyat səviyyəsi və sosial hüquqlar arasında əlaqənin balanslaşdırılması vasitəsilə mümkündür. Sosial hüquqların əksəriyyəti kollektiv hüquqlardır və pozitiv öhdəliklər yaradaraq dövlətlər tərəfindən müəyyən aktiv fəaliyyət tələb edir. Regional kontekstdə təhlil etdikdə Avropa İttifaqı çərçivəsində əhalinin layiqli həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinin ən effektiv yolunun məşğulluğun artırılması olduğunu görürük. Burada həyat səviyyəsi Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinin əsas komponenti və Avropa İttifaqının ətraf mühit, sosial idarəetmə normalarının mühüm aspektlərini özündə cəmləyir. Müvafiq fəaliyyət İttifaqın aktlarına və siyasətinə nüfuz edir. Fövqəldövlət Avropa İttifaqının rifah dövləti qurmaq ideyası, əslində, Avroregionda dövlətlərarası kəskin fərqlərin olması səbəbindən puça çıxır. Məqalədə müəllif tərəfindən layiqli həyat hüquqlarını təmin edən Avropa İttifaqı üzv dövlətlərinin sosial modelləri, bu sahəni tənzimləyən qanunvericilik aktları və ittifaq qurumları ətrafı tədqiq edilir, həyata keçirilən tədbirlər araşdırılır, sosial islahatların səmərəliliyini təmin etmək məqsədilə yeni təkliflər irəli sürülür.

Açar sözlər: *insan hüquqları, layiqli həyat hüququ, rifah dövləti, sosial dövlət modeli, Avropa İttifaqı, Avropa Sosial Xartiyası.*

1.1. Giriş

Sosial dövlət anlayışını ifadə edən termin hamıya məlumdur, lakin onu rifah dövləti və ya layiqli həyat səviyyəsi ilə əvəzlədikdə vəziyyət bir qədər dəyişir. Çünki birinci anlayış yalnız sosial hüquqları, ikinci anlayış isə sosial, iqtisadi, mütləq hüquqları və onların təminat mexanizmi zamanı formalaşan pozitiv öhdəlikləri birləşdirir. İnsanın həyatdan məmnunluğu və xoşbəxtliyi onun həyat tələbatlarının layiqli səviyyədə təmin olunması ilə üzvi surətdə əlaqəlidir. Layiqli həyat səviyyəsinin təmin olunmasının ən əsas məqamlarından biri layiqli əməyin, layiqli işin, layiqli sosial müdafiənin realizəsidir. Layiqli iş insanların sadəcə tələbatlarının ödənilməsi deyil, eyni zamanda fərdi inkişafın, ictimai rifahın əsasıdır. İşsizlik və pis iş şəraiti isə insanların kompleks inkişafına mane olan və onların həqiqi ləyaqətini zədələyən qarışıq məsələlər kompleksidir. Buna misal işsizlərin özləri və onların ailə üzvləri üçün kifayət qədər yaxşı yaşayış şəraitinin təmin edilməməsi, işçilərin təhlükəsizliyinin qorunması, onların hüquqlarının məhdudlaşdırılması, çox sayda “qara bazar” işi potensialının yaranması və işsizlərə yardım göstərmək üçün böyük sosial təminat sxeminin mövcud olmamasıdır.

---

* Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyası Akademiyasının elmi katibi, Bakı Dövlət Universitetinin İnsan hüquqları və informasiya hüququ UNESCO kafedrasının müəllimi

Regional səviyyələrdə qüvvədə olan layiqli həyat hüquqlarının təminatı sahəsində lider region Avropadır. Burada layiqli həyat səviyyəsi Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinin əsas komponentini və Avropa İttifaqının ətraf mühit, sosial idarəetmə normalarının mühüm aspektlərini özündə cəmləşdirir. Əmək bazarlarının tənzimlənməsi, sosial təminat rejimlərinin inkişafı, sosial məkanın dayanıqlılığının saxlanılması burada digər regionlara nisbətə daha intensiv baş verir. Lakin regionun özündə də layiqli həyat hüququnun təminatı hər yerdə eyni deyil, belə ki, keçid iqtisadiyyatına malik ölkələrlə inkişaf etmiş ölkələr arasında fərqlər mövcuddur. Son onilliklərdə, xüsusilə isə 2008-2009-cu illər böhranından sonra Avropa İttifaqı ölkələrində sosial sferanın tənzimlənməsinin hökumət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri olan “rifah dövləti” anlayışı mənfi mənə kəsb edir, bu sferanın vətəndaş cəmiyyəti vasitəsilə tənzimlənməsi ideyası irəli sürülür.

1.2. Rifah dövləti modelləri

Avropa İttifaqına üzv ölkələrdə layiqli həyat səviyyəsi bu ölkələrin tarixi, mədəni və siyasi inkişaf xüsusiyyətləri, beynəlxalq əmək bölgüsündə tutduqları mövqe və s. ilə müəyyənləşir. Bu amillərin təsiri altında hər ölkədə fərqli sosial modellər formalaşır. Eyni zamanda inkişaf etmiş ölkələrdə baş verən proseslərin oxşarlığına baxmayaraq, regional və milli modellərin özünəməxsus xüsusiyyətləri mövcud olur. Müəlliflər bu modelləri və ya rejimlər aşağıdakı kimi qruplaşdırırlar: 1) Nordik; 2) Anglo-Sakson – liberal; 3) Kontinental; 4) Cənubi Avropa; 5) Sosialist keçmiş olan dövlətlər.

Birinci model - Nordikin mövcud olduğu ölkələrdə sosial müavinətlər yaşdan, mənşədən, cinsdən, peşədən və iş vəziyyətindən asılı olmayaraq hər kəsin ayrılmaz hüququ hesab olunur. Skandinaviya yarımadası ölkələri, Finlandiya və Avropa İttifaqına daxil olmayan Norveçdə qüvvədə olan bu model işçi hərəkatları ilə biznes arasında kompromis və qarşılıqlı məhdudiyətlərə əsaslanır. Sözügedən modelinin spesifik xüsusiyyəti insanların məşğulluğunun təmin edilməsi və gəlirlərin bərabərləşdirilməsidir. Burada sosial təminat əsasən vergilər hesabına maliyyələşdirilir, ölkələrin iqtisadi siyasətinə neoliberal prinsiplərin tətbiqi, sosial xərclərin məhdudlaşdırılması, korporativ vergilərin azaldılması, inflyasiyaya qarşı mübarizə və s. fəaliyyətlər dövlət tərəfindən həyata keçirilir. [9, s.9, 11]

İkinci model kimi Anglo-Sakson və ya liberal modelin əsas xüsusiyyəti əhalinin sahibkarlıq fəaliyyətinin dəstəklənməsi, ehtiyacı olanlara yardım edilməsi, dövlətin iqtisadiyyata məhdud müdaxiləsi və istehsalatda məhdud təmsil olunmasıdır. Burada dövlətin institusional strukturu müxtəlif biznes strukturları, qeyri-kommersiya təşkilatları çoxsaylı vətəndaş cəmiyyəti institutları kimi qurumların artan əhəmiyyətində özünü göstərir, həmkarlar ittifaqlarının rolu isə aşağı salınır. Bu model Böyük Britaniya, İrlandiya, eləcə də Avropadan kənar yerləşən ABŞ, Kanada, Avstraliyanı əhatə edir. [9, s.11]

Üçüncü model olan kontinental modelə başqa sözlə mühafizəkar və ya korporativ model də deyilir. Onun əsas göstərici Almaniya Bismarkın haki-

miyyəti dövründə sosial dövlət üçün müstəqil sığorta fondlarından ayırmalar hesabına sosial xərclərin ilkin maliyyələşdirilməsi və sosial müdafiə səviyyəsinin dövlətdən asılılığıdır. Dövlətin sosial funksiyaları işəgötürənlər və işçilər arasında balansın qorunmasından ibarətdir. Bu model dövlətlərdə müavinətlərin verilməsi digər modellərdəki kimi vətəndaşlıq və ya yaşayış vasitələrinə ehtiyac deyil, iş və əldə edilən gəlirlə müəyyən edilirdi. Almaniya Federativ Respublikası, Avstriya Respublikası, Fransa, Belçika Krallığı, Böyük Lüksemburq Her-soqluğu, eləcə də Niderland (Hollandiya) dövlətlərini bu model əhatə edir. Modelin spesifik xüsusiyyəti sosial risklərin qeyri-bərabər sığortalanmasıdır ki, bu da İtaliya və Yunanıstan kimi ölkələrdə əhalinin həssas təbəqəsinin sosial təminatını məhdudlaşdırır. [9, s.12,14]

Dördüncü model olan Aralıq dənizi modeli rifah dövləti modeli katolik prinsipli icmaları və ailələrin həyatını əks etdirir ki, bununla da sanki sosial müdafiə sisteminin uğursuzluqlarını kompensasiya etmiş olur. Tədqiqatçılardan M.Ferrera dövlətin büdcə transfertlərin köməyi ilə hamarlaşdırmağa çalışdığı milli gəlirin bölgüsünün “qütbləşməsi”ni modelin əsas xüsusiyyəti hesab edir. Bu model Malta və Kipr Respublikası əhatə edir. [9, s.14,16]

Beşinci model Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrinin tipologiyasında yaranır ki, burada da yerli hakimiyyətin daxili qanunvericiliyə uyğun olaraq institutların və sosial siyasət alətlərinin tətbiqinə yönəldilir. Bu model XX əsrin ikinci yarısında Macarıstan, Polşa, Çexoslovakiya, Bolqarıstan və Rumıniyanın daxil olduğu sosialist Avropa dövlətlərində mövcuddur. Qeyd olunmalıdır ki, bu günə qədər sosial sferanın inkişafı nöqtəyi-nəzərindən bu region sosializm dövründəkindən xeyli az homojen olmuşdur. [9, s.16,18]

Avropa İttifaqının sosial müdafiə rolunun tipologiyasını təklif edən başqa bir araşdırmada onun dörd modeli fərqləndirilir.

Passiv Tamaşaçı Modeli - Ruggie-nin (1982) müharibədən sonrakı beynəlxalq iqtisadi nizamın təsvirinə əsaslanan bu modeldə sosial müdafiə tədbirləri milli səviyyədə müəyyən edilir. Belə ki, Aİ üzv dövlətlərdə sosial müdafiə mexanizmlərinə təsir etmək üzv dövlətlərdən asılıdır.

Millətlərin Patronu Modeli. Burada sosial müdafiənin səviyyələri və formaları barədə qərar verənlər milli dövlətlər olmalıdır. Lakin bu o demək deyil ki, Aİ özünü passiv tamaşaçı rolu ilə məhdudlaşdırma bilər, çünki bazara inteqrasiya faktı milli müdafiə sistemlərinin bütövlüyündə problemlərə səbəb ola bilər.

Sosial Hüquqlar Modelinin Qarantı. Bu modeldə Aİ öz vətəndaşları üçün sosial hüquqların əsasını müəyyən edir, lakin zəruri sosial müdafiə tədbirlərini təmin etməyi üzv dövlətlərin öhdəsinə buraxır

Vətəndaşların Müdafiəçisi Modeli. Bu modeldə Aİ ənənəvi olaraq üzv dövlətlərin özləri tərəfindən yerinə yetirilən vətəndaşları müdafiə edən institut rolunu öz üzərinə götürür.

Sadalanın modellərdə çox fərqli ssenarilər təklif edir ki, onların hamısı Sosial Avropanı əhatə edir Həm passiv tamaşaçı, həm də millətlərin himayədarı

modellərində Aİ öz vətəndaşlarına qarşı deyil üzv dövlətləri qarşısında birbaşa məsuliyyət daşıyır. [7].

Avropada Vətəndaşlığın və Sosial Hüquqların Müdafiəsinin Dörd Modeli: “Avropa Sosial Bazar İqtisadiyyatının yenidən nəzərdən keçirilməsi” xüsusi buraxılışına dair nəticələr adlı tədqiqatda sosial modelin iki forması təklif olunur: 1) Millətlərin Patronu - AB sosial məqsədlərə çatmaqda öz üzv dövlətlərini dəstəkləyir, 2) Sosial Hüquqların Qarantı modelində isə Aİ-ni qarşıya qoyduğu sosial məqsədlərə çatmaqda dəstəkləyirlər. Bu modellər bir-birinə qarışa bilər, çünki Aİ səviyyəsində normativ ideallar üzv dövlətlər tərəfindən birlikdə müəyyən edilir və Aİ-nin üzv dövlətlərin sosial siyasətlərinə dəstəyi Aİ səviyyəsində müəyyən edilmiş məqsədlər və standartlarla əlaqələndirilir. [7, s.173]

1.3. Avroregionda layili həyatı tənzimləyən aktlar

İnsan hüquqlarının təminatı baxımından Avropada sosial müdafiə elementləri Avropa İttifaqının qanunlarına və siyasətlərinə nüfuz edir. Burada həyat səviyyəsinin ölçüm şkalası məhz normativ aktların və müqavilələrin qəbulu prosesidir. Dövlətlər bu müqavilələrə tərəfdar çıxdıqdan sonra müvafiq müddəaların vicdanla yerinə yetirilməsi öhdəliyi daşıyırlar ki, bu da dövlətlərin istər ölkədaxili, istərsə də dövlətdənkənar öhdəliklərini müəyyən edir. Ümumavropa mühitində layiqli həyat səviyyəsini özündə əks etdirən ilk sənəd Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası olmuşdur. 1950-ci ildə Avropa Şurasının üzvü olan dövlətlər tərəfindən bəyannamədə əks olunan hüquqların hamılıqla səmərəli tanınmasını və həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi Haqqında Avropa Konvensiyası qəbul olundu. Təməl insan hüquqlarını özündə cəmləyən sənəddə sosial hüquqlara da yer verilmişdir. Konvensiyasının 4-cü maddəsinin 2-ci bəndi heç kimin icbari və ya məcburi əməyə cəlb edilə bilməməsini nəzərdə tutur. [1, s.162]

Konvensiyada əsas hüquqlar sırasında *nikah hüququ* adlanan 12-ci maddədə nikah yaşına çatmış kişilər və qadınların bu hüququn həyata keçirilməsini tənzimləyən milli qanunvericiliyə müvafiq olaraq, nikaha daxil olmaq və ailə qurmaq hüququna malik olduqları göstərilir. [20]

Bunun davamı olaraq İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasına dair 22 noyabr 1984-cü il 7 sayılı Protokolun *Ər-arvadın hüquq bərabərliyi* adlanan 5-ci maddəsində ərlə arvadın nikaha daxil olma, boşanma, uşaqlarla münasibətlərdə bərabər hüquqlara malik olduqları və bərabər mülki-hüquqi cavabdehlik daşdıqları göstərilir. Bu maddədə həmçinin uşaqların maraqlarına riayət olunması üçün zəruri tədbirlərin görülməsi zamanı dövlətlərə mane olmamaq öhdəliyi göstərilmişdir. [23]

16 aprel 1964-cü ildə Avropa Sosial Təminat Məcəlləsi qəbul edilmişdir ki, onun da 73-cü maddəsində qeyd olunur: Razılığa gələn Tərəflər əcnəbilərin və miqrantların sosial təminatı ilə bağlı məsələləri, xüsusən də sosial müdafiəsi ilə bağlı məsələləri tənzimləyən xüsusi müqavilə bağlamağa səy göstərməli və onlara öz vətəndaşları kimi bərabər münasibət bəsləməyi nəzərdə tutmalıdırlar [16].

Sosial tədbirlərin davamı olaraq Avropa Şurasının üzv dövlətləri arasında daha böyük birliyə və sosial tərəqqiyə nail olmaq məqsədilə 14 dekabr 1972-ci ildə Sosial Təminat üzrə Avropa Konvensiyası imzalandı. Razılığa gələn Tərəflər öz vətəndaşlarına, qaçqınlara və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə dövlətdaxili sosial təminat qanunvericiliyinə və bərabər rəftar prinsipinə uyğun olaraq sosial təminat, müavinət, pensiyaların və sığorta hüquqların verilməsi məqsədilə təkcə Avropa Sosial Xartiyasının müddəalarının deyil, həm də Beynəlxalq Əmək Təşkilatının bir sıra konvensiyalarının istinad etdilər. Qeyri-məhdud müddətli Konvensiya birinci maddədə sosial sahədə mövcud terminlərə geniş anlayış verir, əlilliyə, yaşa, ailə başçısını itirməyə görə pensiyaları, istehsalat xəsarəti və peşə xəstəliyi ilə bağlı müavinətləri, dəfn, işsizlik, hamiləlik, doğuş, ailə müavinətlərini nəzərdə tutur, sığorta və qeyri-sığorta əsasında bütün ümumi və xüsusi sosial təminat sistemlərini nəzərdə tutur. 6-cı maddədə göstərilir ki, Konvensiyanın müddəaları Beynəlxalq Əmək Konfransı tərəfindən qəbul edilmiş konvensiya üzrə öhdəliklərə toxunmur, Avropa İqtisadi Birliyinin yaradılması haqqında 25 mart 1957-ci il tarixli Müqavilənin sosial təminat müddəalarına və bu Müqavilədə nəzərdə tutulmuş assosiasiya sazişləri tədbirlərinə təsir göstərmir. Maddə 76-da isə qeyd olunur ki, Konvensiyanın qüvvəyə mindiyi tarixdən qocalıq, əlillik və sağ qalanlardan başqa hallarda Sosial Təminat haqqında Avropa Müvəqqəti Sazişinin və onun Əlavə Protokolunun müddəaları, habelə digər hallarda sosial təminat haqqında Avropa Müvəqqəti Sazişinin müddəaları qüvvəyə minir. [27]

Beləliklə, 1950-ci il Avropa Konvensiyasında əks olunmuş vətəndaş və siyasi hüquqların davamı kimi bütün sosial və iqtisadi hüquqları özündə cəmləmiş ilk regional beynəlxalq sənəd məhz Avropa Sosial Xartiyasıdır.

Sosial məsələlər üzrə Daimi Komissiyaya 1980-ci ildə Avropa Sosial Xartiyasının qəbulu ilə bağlı hərəkətə keçmək barədə təlimat verildi. Bu təlimat özündə aşağıdakıları əks etdirirdi:

Avropa Sosial Xartiyasında əks olunmuş hüquqların müasir tendensiyalara uyğunlaşdırılması və onlara müvafiq əlavələrin edilməsi;

1950-ci il Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasına hər hansı hüquqların daxil edilməsinin məqsəduyğun olub-olmamasının müəyyən edilməsi.

Komissiya tərəfindən hazırlanmış ilkin layihə 1981-ci ildə Nazirlər Komitəsinə təqdim edildi və Sosial məsələlər üzrə Daimi Komissiyaya Avropa Sosial Xartiyasına əlavə protokolun ilkin layihəsinin hazırlaması tapşırıldı. Protokolun ilkin layihəsi Avropa Şurası Parlament Assambleyası tərəfindən müvafiq dəyişikliklərlə 1984-cü ilin oktyabrında, layihə üzrə 131 sayılı rəy isə 1987-ci ilin noyabr ayının 26-da qəbul edildi və 4 sentyabr 1992-ci ildə Xartiyanın Əlavə Protokolu qüvvəyə mindi. Əlavə Protokol özündə Xartiya ilə müdafiə olunan insan hüquqlarının sırasına dörd yeni sosial hüquq - cinsi əlamətə görə ayrı-seçkiliyə məruz qalmadan məşğulluq sahəsində bərabər imkanlar və bərabər rəftar; müəssisə daxilində informasiya almaq və məsləhətləşmək; əmək şəraitinin və istehsal

mühitinin müəyyənləşdirilməsində və yaxşılaşdırılmasında iştirak etmək və ahılların sosial müdafiəsi hüquqlarını da əlavə etdi. [3]

Xartiyanın katibliyi 1990-cı ildə İnsan Hüquqları Direktorluğuna köçürüldü ki, bu da sosial hüquqlar cəmiyyətində mühüm dönüş nöqtəsi hesab olundu. Həmin ildə keçirilmiş Nazir müavinlərinin 449-cu yığıncağında Avropa Sosial Xartiyası üzrə ad hoc komitə (Charter Rel) yaradıldı. 1991-ci il 16 oktyabr tarixində Avropa Sosial Xartiyasına Dəyişiklik edən Əlavə Turin Protokolu qəbul edildi və bununla da Xartiyanın nəzarət mexanizminin fəaliyyətini artırılması məqsədilə onun 23, 24, 25, 27, 28 və 29-cu maddələrinə aşağıdakı kimi dəyişikliklər edildi:

Protokolun 1-ci maddəsi Xartiyanın 23-cü maddəsinə dəyişiklikləri nəzərdə tutaraq hökumətlərin hesabatlarının verilməsi və onlara baxışın tamamilə yeni bir sistemini, - yəni hesabatların əslinin Baş Katibə göndərilməsi zamanı onun surətlərinin işə götürən və işçilərin milli təşkilatlarına da ünvanlanması, eyni zamanda işçilərin həmin hesabatla bağlı rəylərini yazılı surətdə Baş Katibə bildirməsi məqamlarını müəyyən edirdi. 1-ci maddənin ikinci bəndində isə Avropa Şurasında məşvərətçi statusa malik olan beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatlarına Baş Katib tərəfindən məlumat verilməsi formasında yeni bir müddəa yer almışdır.

Müstəqil Ekspertlər Komitəsi tərəfindən baxılmasını qeyd edən 24-cü maddəyə dəyişiklik Protokolun 2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur. 2-ci maddənin 1-ci bəndində Müstəqil Ekspertlər Komitəsi tərəfindən məruzələrə baxılması prosedurasının təkmilləşdirilməsi, 2-ci bənddə isə 27-ci maddənin 3 və 4-cü bəndləri ilə birlikdə Müstəqil Ekspertlər Komitəsi və Hökumətlər Komitəsi arasında səlahiyyət bölgüsünü Müstəqil Ekspertlər Komitəsinin vəzifəsi kimi Xartiyanın müddəalarına münasibətdə milli hüquq və təcrübənin hüquqi nöqtəyi-nəzərdən qiymətləndirilməsi hallarını nəzərdə tutulurdu.

3-cü maddə Müstəqil Ekspertlər Komitəsi üzvlərinin sayının artırılması və onların seçiminin Parlamentlər Assambleyası tərəfindən həyata keçirilməsini nəzərdə tuturdu.

4-cü maddə ilə Hökumətlər Komitəsinin səlahiyyətlərini müəyyənləşdirildi və Hökumətlər Komitəsində üzvlük və vəzifələrdən bəhs edən Xartiyanın 27-ci maddəsinə dəyişiklik edildi.

5-ci maddədə Parlament Assambleyasının hesabatlarla bağlı fəaliyyətini Nazirlər Komitəsinin bütün nəzarət dövrünü əhatə edən Hökumətlər Komitəsinin məruzəni əsasında müvafiq üzv dövlətə ünvanlanan fərdi tövsiyələrin verilməsi ilə əvəz edərək Xartiyanın 29-cu maddəsinə dəyişiklik edildi.

6-cı maddə Müstəqil Ekspertlər Komitəsi, Hökumətlər Komitəsi və Nazirlər Komitəsinin müvafiq məruzələrinin Parlament Assambleyasına göndərilməsini nəzərdə tutaraq Xartiyanın 29-cu maddəsinin mətnini dəyişdi.

Parlament Assambleyası tərəfindən hökumətlərin hesabatlarına əsaslanan nəzarət mexanizminin təsirliliyinin artırılması məqsədi ilə hələ 1978-ci il 839 Saylı tövsiyə ilə irəli sürülmüş Sosial Xartiyası üçün kollektiv şikayətlər siste-

minin yaradılması fikri 1991-ci ildə yenidən gündəmə gəldi. Kollektiv şikayətlər sistemi haqqında Protokol layihəsi Avropa Sosial Xartiyası üzrə ad hoc komitə tərəfindən 5 may 1992-ci il tarixində Nazirlər Komitəsinə təqdim edildi və 22 iyun 1995-ci ildə Nazirlər Komitəsi tərəfindən qəbul edilərək 9 noyabrda imzalanmaq üçün açıq elan edildi. [5]

1996-cı ildə qəbul edilmiş və 1999-cu ilin 1 iyul tarixində qüvvəyə minmiş Dəyişdirilmiş Xartiya 1961-ci il tarixli Avropa sosial Xartiyası, onun 1988-ci il tarixli əlavə Protokolunda təmin olunan bütün hüquqları özündə birləşdir-məklə qalmayaraq, eyni zamanda yeni hüquqlar da əlavə etmiş, bütün insanların gündəlik həyatlarında üzləşdiyi hüquq və azadlıqları özündə cəmləmişdir. Sənə-din qəbul edilməsində əsas məqsəd əvvəlki sənədlə müdafiə olunan sosial hü-quqları istər siyasi, istərsə də hüquqi cəhətdən Nazirlər Komitəsinin sanksiyala-rından, Müstəqil Ekspertlər Komitəsi və Hökumətlər Komitəsinin şərhlərindən qorumaq idi. Bu sənədin qəbulu ilə 1961-ci ildə qəbul edilmiş Xartiya və 1988-ci il Əlavə Protokolla təmin edilən hüquqlarla yanaşı yeni müddəalar da vahid sənəddə toplandı. Nəzarət mexanizmi isə eyni olaraq qalırdı. Yəni Dəyişdirilmiş Xartiyanın müddəalarını qəbul edən dövlətlərə münasibətdə ilkin xartiyanın və onun protokollarının müddəaları hüquqi qüvvəsini itirmiş, 1961-ci il Xartiyası-nın 9 maddəsinə düzəlişlər edilmişdir. [21]

Əsas məqsədi iştirakçı dövlətlərin iqtisadi və sosial tərəqqisinə yardım etmək olan Xartiyada əsas hüquqlar sırasında mənzil, sağlamlıq, təhsil, işə götürülmə, ədalətli iş şəraiti, kollektiv hüquqlar, hüquqi və sosial müdafiə, ayrı-seçkiliyin olmaması, zorakılıq və uşaq əməyinin qadağası, 15-18 yaşlı işçilərin qorunması; bir peşə altında sərbəst şəkildə yaşayış dolanışığı əldə etmək hüqu-qu; tam işlə təmin edilmək üçün nəzərdə tutulmuş iqtisadi və sosial siyasət; cinsi və psixoloji təhqirdən qorunma; həmkarlar ittifaqları yaratmaq və kollektiv top-laşma azadlığı; vəzifədən azad olunması vəziyyətində müdafiə, tətillər hüququ; əlil-liyi olan insanlar üçün işə qəbul imkanı və digər gündəlik hüquqlar yer alırdı. [10] Yenilənmiş Avropa Sosial Xartiyasınının 12-ci maddəsinə yoxsulluq və sosi-al qəsbkarlıqdan müdafiə bütün işçilər və onların himayəsində olanların sosial təminat hüququ kimi yeni hüquqlar əlavə edilmişdir. [1, s.165]

Qeyd olunmalıdır ki, Avropa Sosial Xartiyası Avropa Şurasının statut kon-vensiyaları ilə eyni hüquqi qüvvəyə malikdir. Belə ki, adı çəkilən sənədlərin üzv dövlətlər tərəfindən imzalanması və ağılabatan müddətdə ratifikasiyası tələb olunur. [2]

Sosial sahədə tədqiqat apararı müəlliflərdən Zəka Mirzəyev Xartiyada əks olunan hüquqları 3 qrupa bölür: 1) Məşğulluğun müdafiəsi ilə bağlı hüquqlar; 2) bütün əhalinin sosial müdafiə hüquqları; 3) iş müəssisəsindən kənar xüsusi hü-quqlar. Xartiyanın əsas mətninə gəldikdə onun birinci hissəsində üzv dövlətlərin milli dövlətdaxili qanunvericiliyə daxil etməsi labüdü olan 19 prinsip öz əksini tapır. Lakin, onların dövlətlər tərəfindən qəbulu məcburi olmayaraq burada əsas sosial, iqtisadi və mədəni hüquqlarla seçim sərbəstliyi verilən öhdəliklər fərqləndirilir. [2]

Lakin Xartiyanın müəyyən çatışmazlıqları da danılmaz faktır: Çünki Xartiya - 1) Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası kimi üzv dövlətlərin konstitusion sistemində aydın statusa malik deyil; 2) üzv dövlətlərin daxili məhkəmələrində öz-özünə icra edilə bilən müqavilə hesab edilmir; 3) beynəlxalq nəzarət orqanına müraciət etmək üçün dövlətdaxili bütün hüquq müdafiə vasitələrinin tükənməsini nəzərdə tutmur; 4) paktın daxili hüquqda tətbiqini nəzərdə tutmur; 5) sadəcə normalara ümumi şərtlər verir.

Yuxarıda sadalanan çatışmazlıqlara baxmayaraq Almaniya, İtaliya, Hollandiya, Rumıniya, Belçika və s. dövlətlərin milli məhkəmələri qərarlarında Xartiyanın müddəalarına istinad etmişlər. 2004-cü ilin sentyabr ayında ölkəmizin Dəyişdirilmiş Avropa Sosial Xartiyasına qoşulmaqla bağlı ratifikasiya fərmanını Avropa Şurasına təqdim etmiş və 2004-cü ilin 1 noyabrdan etibarən Azərbaycan Respublikası Konvensiyanın üzvüdür. [11]

Avropa Sosial Xartiyası 1-ci maddəsində əmək hüququnun effektiv həyata keçirməsi üçün Tərəflərin tam məşğulluğun yüksək və stabil səviyyəsinin əldə edilməsi və qorunmasını öz ali məqsədlərindən biri hesab etdiyi, bütün işçilər üçün pulsuz məşğulluq xidmətlərinin işləməsinin təmin və təşkil edildiyi qeyd olunur. [1, s.163] Avropa Sosial Xartiyasında layiqli həyat səviyyəsi 4-cü maddənin 1-ci bəndində vurğulanır: Müqavilə tərəfləri “işçilərin onlara və ailələrinə layiqli həyat səviyyəsini verəcək mükafat hüququnu tanımağı” öhdəlikləri götürürlər. [10]

Yenilənmiş Xartiyanın 23-cü maddəsi ahılların sosial müdafiəsi hüququnu, 31-ci maddəsi mənzil hüququnu özündə ehtiva edir. Mənzil hüququnun müdafiəsi həmçinin Avropa Sosial Xartiyasının 16 və 19-cu maddəsinin 1-ci bəndində və Xartiyaya Əlavə Protokolun 4-cü maddəsində qeyd edilmişdir. Nəzərə alsaq ki, Xartiya fərdi şikayətlərə deyil, kollektiv şikayətlərə izin verir, o halda mənzil hüquqları ilə bağlı belə kollektiv şikayətlərdən biri olan Avropa Sosial Hüquqlar Komitəsində qaldırılan Avropa Qaraçı Hüquqları Mərkəzi Yunanıstana qarşı işi və ya Oneryıldız Türkiyəyə qarşı işini misal göstərə bilərik. Sonuncuda məhkəmə planlama icazəsi olmadan torpaqları zəbt edən şəxslərin hüquqlarının qorumaq vəzifəsini qəbul etmiş və ərizəçini yaşadığı torpağa rəsmi hüquqi mülkiyyət hüququna malik hesab etməsə belə, onun evinin və şəxsi əşyalarının dağıdılmasına görə kompensasiya almaq hüququna malik olduğunu müəyyən etmişdir. Müasir dövrə qədər Avropa Məhkəməsi 100-dən çox iş üzrə mənzil hüququ ilə bağlı qərarlar qəbul etmişdir. [31]

Xartiya iştirakçı dövlətlər tərəfindən dövlət hesabatlarının təqdim edilməsinə yönələn 1991-ci il tarixli və kollektiv şikayət sistemində yönələn 1995-ci il tarixli Protokollarına əsaslanan nəzarət mexanizminə malikdir. Məhz bu əsasa görə qeyri-hökumət təşkilatları və həmkarlar ittifaqları məhkəməyə xüsusi olaraq kollektiv iddialar təqdim edə bilər. Belə kollektiv şikayətlərə misal olaraq Bolqarıstan Müstəqil Həmkarlar İttifaqları Konfederasiyası, Əmək Konfederasiyası Podkrepa və Avropa Ticarət Birliyi Konfederasiyasının Bolqarıstana qarşı 2005-ci il tarixli birgə işini göstərə bilərik. İşin məğzində Bolqarıstanın Dəyişdi-

rılmış Xartiyanın müddəalarını pozaraq sağlamlıq, energetika, kommunikasiya, dəmir yolu işçiləri və dövlət qulluqçularının tətillik hüquqlarını pozduğu iddia edilirdi. Avropa Sosial Hüquqlar Komitəsi iş üzrə həqiqətən də pozuntu halının olduğunu müəyyən etmişdir. [26]

Növbəti kollektiv şikayət Beynəlxalq Hüquqşünaslar Komissiyasının Portuqaliyaya qarşı 1998-ci il tarixli işi misal ola bilər. Şikayətin məzisi Portuqaliyada uşaq əməyinin düzgün idarə edilməməsi və minimum işə götürmə yaş senzinin pozulması, uşaqların qeyri-leqal və qeyri-sağlam iş şəraitində çalışdıqları ilə əlaqədar Xartiyanın 7-ci maddəsinin 1-ci bəndinin pozulduğunu iddia edirdi. Portuqaliya tərəfindən ailədaxili ödənişsiz fəaliyyətin Xartiyanın müddəalarını pozmadığını irəli sürərək iddianı qəbul etmədisə də, Avropa Sosial Hüquqlar Komitəsi tərəfindən pozuntu hallarını təsdiqlədi və ailə biznesində çalışan 15 yaşdan aşağı uşaqların fəaliyyətinə qadağa qoyuldu. [30]

Layihəli həyat hüququnun ən vacib aspektlərindən biri də sağlamlıq hüququdur. Sağlamlığın qorunması Yenilənmiş Avropa Xartiyasının 11-ci maddəsi yer almaqla bərabər [10], həm də spesifik olaraq bu sahəni tənzimləyən bir sıra konvensiyaların da ana xəttini təşkil edir. Biologiya və Tibbin Nailiyyətlərinin Tətbiqi ilə Əlaqədar İnsan Hüququ və Ləyaqətinin Müdafiəsi haqqında 4 aprel 1997-ci ildə imzalanan və 1 dekabr 1999-cu ildə qüvvəyə minən Konvensiya və Konvensiyanın müddəalarını tamamlayan 4 Əlavə Protokol - ("İnsanın klonlaşdırılmasının qadağan edilməsi haqqında", "Transplantasiya haqqında", "Biotibbi Tədqiqat" Protokol, "Sağlamlıq məqsədləri üçün genetik test haqqında" Protokollar) buna əyani misaldır. Konvensiyanın əsas məqsədi bütün insanların həyat, ləyaqət və şəxsiyyətinin qorunmasına və heç bir ayrı-seçkilik edilmədən, biologiya və tibbin tətbiqinə dair hər kəsin hüquqlarına və əsas azadlıqlarına hörmət edilməsinə zəmanət verməkdir. [14]

Nikah hüququ Avropa Sosial Xartiyasının əsas məqsədlərindən birini təşkil edir. Həmçinin 1997-ci ildə qəbul edilmiş və 2000-ci ildə qüvvəyə minmiş Vətəndaşlıq haqqında Avropa Konvensiyasının 4-cü maddəsi də nikah və nikahın pozulması hallarının ər-arvadın vətəndaşlığına avtomatik təsir etmədiyini, nikah zamanı ər-arvadın vətəndaşlığının dəyişməsinin avtomatik olaraq həyat yoldaşının vətəndaşlığına təsir etmədiyini qeyd edir. [17]

1989-cu ilin martında Avropa Parlamentinin Əsas Hüquqlar haqqında Qərarından sonra Əsas Sosial Hüquqlar İcma Xartiyasının ilk layihəsi Komissiya tərəfindən 1989-cu ilin mayında nəşr olundu, ikinci layihə 1989-cu ilin oktyabrında və 9 dekabrda Strasburqda keçirilən sammitdə hazırlanmışdır. 1989-cu ildə yekun Xartiya təsdiq edildi. Nizamnaməyə əsasən, İcma işçilərin əsas sosial hüquqlarını aşağıdakı formada müəyyən edildi: Hərəkət azadlığı (1-3-cü maddələr, məşğulluq və mükafatlandırma (4-6-cı maddələr), yaşayış və iş şəraitinin yaxşılaşdırılması (7-9-cu maddələr), sosial müdafiə (maddə 10), birləşmə və kollektiv sövdələşmə azadlığı (11-14-cü maddələr), peşə təhsili (Maddə 15), kişilər və qadınlar üçün bərabər rəftar (Maddə 16), işçilər üçün məlumat, məsləhət və iştirak (17-18-ci maddələr), iş yerində sağlamlığın qorunması və təhlükə-

sizliyi (Maddə 19), uşaqların və yeniyetmələrin müdafiəsi (20-23-cü maddələr), yaşlılar (24-25-ci maddələr), əlillər (maddə 26), üzv dövlətlərin fəaliyyəti (27-30-cu maddələr). Avropa Komissiyası Xartiyanın həyata keçirilməsi üçün Sosial Fəaliyyət Proqramını qəbul etmədi. Beləliklə, sırf deklarativ xarakter daşmasına və Böyük Britaniya hökumətinin müxalifətinə baxmayaraq, Xartiya 1990-cı illərdə məşğulluq siyasətində bir sıra təşəbbüslərin irəli sürülməsində mühüm rol oynadı. Bunlara misal olaraq hamiləlik və analıqla bağlı 1992-ci il Direktivi, iş vaxtı ilə bağlı 1993-cü il Direktivi, Avropa İş Şurasının 1994-cü il tarixli Direktivi, valideyn məzuniyyəti, part-time iş və müəyyən müddətli iş haqqında çərçivə və sazişlərinə əsaslanan direktivlər göstərmək olar. Xartiya özündə 2000-ci ildə Nitsada qəbul edilmiş Avropa İttifaqının Əsas Hüquqlar Xartiyasının əsas müddəalarını birləşdirirdi. Avropa İttifaqı haqqında Müqavilənin preambulası Üzv Dövlətlərin “1989-cu il İcma Xartiyasında müəyyən edilmiş əsas sosial hüquqlara bağlılığını” və TFEU-nun Sosial Fəslinin 151-ci maddəsini təsdiq etdi. Beləliklə, həmin vaxtdan Xartiya Avropa Ədalət Məhkəməsi tərəfindən sosial və əmək hüquqları ilə bağlı məhkəmə çəkişmələrində şərhəddici bələdçi kimi istifadə edilməkdədir. [15]

1991-ci ilin dekabrında keçirilən sammitdə Maastrixt Müqaviləsinin sosial siyasət müddəaları ilə bağlı yaranmış çıxılmaz vəziyyəti həll etmək üçün Sosial Siyasət Protokolu qəbul edilmişdir. Protokolda 11 Üzv Dövlətin 1989-cu il Sosial Xartiyasında müəyyən edilmiş məqsədlərə nail olmaq üçün öz aralarında Saziş qəbul etdiyi qeyd olunur. Protokola Böyük Britaniyanın qarşı çıxmasının nəticəsi kimi 7 iyun 1997-ci ildə Sosial Siyasət Sazişinin müddəalarını özündə əks etdirən Amsterdam Müqaviləsi qəbul olundu. [29]

Avroregionda məşğulluq və sosial həyatın bir çox aspektini özündə əks etdirən növbəti sənəd kimi Avropa Birliyinin Əsas Hüquqlar Xartiyasını qeyd edə bilərik. Sənədin qəbuluna qədər məşğulluq və sosial məsələlərin yurisdiksiyası milli hökumətlər daxilində həll edilirdi. Bütün bu halların Avropa İttifaqında cəmləşməsi məqsədilə 7 dekabr 2000-ci ildə Avropa Parlamenti, Nazirlər Şurası və Avropa Komissiyası tərəfindən təntənəli şəkildə elan edilmiş və 1 dekabr 2009-cu il tarixində imzalanmış Lissabon Müqaviləsi ilə qüvvə qazanan Avropa İttifaqının Əsas Hüquqlar Xartiyası qəbul edilmişdir. Xartiya özündə üç əsas sənəd - İnsan Hüquqları üzrə Avropa Konvensiyası, Avropa Sosial Xartiyası, Avropa Ədalət Məhkəməsinin presedent hüququ və Avropa İttifaqı qanunvericiliyinin mövcud müddəalarını birləşdirir. “Azadlıqlar” adlanan ikinci başlıqda evlilik, təhsil, iş, əmlak, “bərabərlik” adlanan üçüncü başlıqda əlillik, yaş, “həmrəylik” adlanan dördüncü başlıqda ədalətli iş şəraiti, əsassız işdən çıxarılmalardan müdafiə, səhiyyə, sosial və mənzil yardımı, ətraf mühitin mühafizəsi və istehlakçıların müdafiəsi kimi əsas sosial hüquqlar yer alır. Avropa Sosial Xartiyasından fərqli olaraq bu sənəd öhdəlik yaratmayan və direktivlər vasitəsilə həyata keçirilən bəyannamədir. [11]

Sosial hüquqların təminatı mexanizmindəki sonrakı sənəd 2010-cu il 11 may 120-ci sessiyada 7 nömrəli tövsiyəsi çərçivəsində Nazirlər Komitəsi tərəfin-

dən qəbul olunmuş Avropa Şurası Demokratik Vətəndaşlıq və İnsan Hüquqları Təhsili Xartiyasıdır. Xartiya vətəndaşlıq və təhsillə məşğul olan bütün şəxslər üçün mühüm istinad nöqtəsi olaraq özündə bütün Avropada və ondan kənarında bu sahədə təcrübə mübadiləsini ehtiva edir. [13] Təsadüfi deyil ki, bu hüquq hələ İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasına dair 20 mart 1952-ci il tarixli Protokolun “Təhsil hüququ” adlanan 2-ci maddəsində heç kəsin təhsil hüququndan məhrum edilə bilməməsi, dövlətin təhsil və tədris sahəsində öz üzərinə götürdüyü funksiyaları yerinə yetirərkən valideynlərin öz dini və fəlsəfi baxışlarına müvafiq olan təhsil və tədrisi seçmək hüququna hörmət etməsi kimi öz əksini tapmışdır. [24]

2.1. Təşkilati mexanizmlər

Layiqli həyat hüququnun təminatının əsas göstəricisi onların praktikada realizəsidir. Avropada təşkilati mexanizmlərə gəldikdə bu sahəni tənzimləyən bir neçə qurumun adını qeyd edə bilərik. Sosial sfera ilə bağlı nəzarət və qərarların qəbulu fəvqəldövlət qurumları tərəfindən həyata keçirilir.

İştirakçı dövlətlərin Xartiya öhdəliklərinin monitorinqinə Avropa Sosial Hüquqlar Komitəsi nəzarət edir. Komitə Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsi tərəfindən altı il müddətinə seçilən, bir dəfə yenilənə bilən 15 müstəqil, qərəzsiz üzvdən ibarətdir. [18]

Avropa Sosial Hüquqlar Komitəsi tərəfindən Xartiya öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi iki ayrı prosedur vasitəsilə həyata keçirilir: 1) Kollektiv şikayətlər proseduru; 2) Hesabat sistemi - iştirakçı dövlətlər tərəfindən tərtib edilmiş hesabatlar vasitəsilə.

Kollektiv şikayətlər proseduru sosial tərəfdaşlar və qeyri-hökumət təşkilatları tərəfindən verilmiş kollektiv şikayətlər vasitəsilə həyata keçirilir. O, 1995-ci ildə qəbul edilmiş və 1998-ci ildə qüvvəyə minmiş Əlavə Protokolda öz əksini tapır. Əsas məqsəd Xartiyanın icrasının effektivliyini, sürətini və təsirini artırmaqdan ibarətdir. Şikayətlər daxili hüquqi müdafiə vasitələri tükənmədən və şikayətçi təşkilat iddia edilən pozuntunun qurbanı olmadan da verilə bilər. Kollektiv şikayətlər vermək hüququna aşağıdakı təşkilatlar malikdir:

Avropa sosial tərəfdaşları;

Avropa Həmkarlar İttifaqları Konfederasiyası (ETUC);

Biznes Avropa və Beynəlxalq İşəgötürənlər Təşkilatı (OIE)

Avropa Şurasında iştirakçı statusuna malik olan Avropa Sosial Xartiyasının Hökumət Komitəsi və Avropa Sosial Təminat Məcəlləsi (Hökumət Komitəsi) tərəfindən tərtib edilmiş siyahıya daxil edilmiş beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatları;

müvafiq ölkədə həmkarlar ittifaqları və işəgötürənlər təşkilatlarından olan nümayəndələr;

Qeyri-hökumət təşkilatları (QHT) da mənsub olduqları dövlətin razılığı əsasında ona qarşı şikayət vermək hüququna malikdirlər. İndiyədək bu hala yalnız Finlandiyada rast gəlinib.

Şikayət ECSR tərəfindən qəbul olunduqda araşdırılır və mahiyyəti üzrə qərar qəbul edilir. Qərar ECSR tərəfindən tərəflərə və onun icrası məqsədilə Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsinə göndərilir və dərc olunur. [25] Belə şikayətlərdən biri Dördüncü Dünyanın İspaniyaya qarşı 206 nömrəli 2022-ci il işində görə bilərik. Şikayətçi təşkilatlar 2020-ci ilin oktyabrında başlayan və hələ də davam edən elektrik kəsilməsini İspaniyanın Madrid şəhərində yerləşən Canada Real Galiana gecəqondu məhəlləsinin bəzi hissələrinə təsir etdiyini və insanların həyatına ciddi mənfi təsir göstərdiyini iddia edirdilər. ECSR tərəfindən 19 oktyabr 2022-ci il tarixində yekdilliklə şikayəti məqbul elan edildi və qərara alındı ki, hökumət təcili olaraq tədbirlər görməlidir. Növbəti şikayət kimi CFDT Ümumi Nəqliyyat və Aube Ətraf Birliyinin Fransaya qarşı 2019-cu il 120 nömrəli şikayətini göstərir bilərik. Şikayətçi həmkarlar ittifaqları iddia edirdilər ki, 22 sentyabr 2017-ci il tarixli 2017-1387 sayılı Sərəncamla düzəliş edilmiş Fransa Əmək Məcəlləsi işçilərin bir sıra hüquqlarını pozur. Bu qərar hazırda icraatdadır və Nazirlər Komitəsi tərəfindən qərar və ya tövsiyə qəbul etdikdən sonra 4 aydan gec olmayaraq ictimaiyyətə açıqlanacaqdır. [28]

Avroregionda məcburi yurisdiksiya sistemində malik olan Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi ən önəmli təşkilati mexanizmlərdən biridir. Onun nüfuzunun əsas göstəricisi məhkəmənin hökmünün gücüdür. Məhkəmə tərəfindən çıxarılan qərarların icrasına Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsi tərəfindən nəzarət olunur. Məhkəmə 1959-cu ildə İnsan Hüquqları üzrə Avropa Komissiyası ilə birlikdə yarım-ştat işləyən məhkəmə orqanı olaraq yaradılmış, lakin işlərin çoxluğundan 1988-ci ildə tam ştat əldə etmişdi. [19]

Avropa Şurasında sosial hüquqlar da daxil olmaqla insan hüquqlarının təşviqi ilə məşğul olan digər qurumlarının fəaliyyətinə əlavə dəstək məqsədilə 1997-ci ildə təsis edilmiş Avropa Şurasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili qeyri-məhkəmə strukturu olaraq fəaliyyət göstərir. 6 il müddətinə seçilən Müvəkkil Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasına, Avropa Sosial Xartiyasına və Avropa Şurasının digər sənədlərinə əsasən yaradılan müxtəlif nəzarət orqanlarının iş prinsipinə hörmət edərək səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsində tam müstəqil və qərəzsizdir. [33]

Tədqiqatçılardan Holly Cullen nəzarət mexanizmindəki mənfi halları islahedici səlahiyyətlərin olmaması və qismən Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsindən götürülmüş əsaslandırma üsullarından istifadə edilməsi ilə əlaqələndirir. Məhz buna görə də müəllif kollektiv şikayətlər sistemini beynəlxalq hüquqda xüsusilə iqtisadi və sosial hüquqlar üçün ilk kvazi-məhkəmə prosesi kimi qiymətləndirir. [5]

1973-cü ildə təsis edilmiş Avropa Həmkarlar İttifaqları Konfederasiyası (ETUC) Avropa səviyyəsində işçiləri təmsil edən əsas həmkarlar ittifaqı təşkilatıdır. O, Avropanın sosial tərəfdaşı rolunda həm Avropa Komissiyası ilə məsləhətçi rolunda işləyir, həm də sülhü və sabitliyi təşviq edərək işləyən insanlara və onların ailələrinə yüksək həyat standartlarından istifadə etmək imkanı verir. [32]

Layihli həyat hüququnun təminatı sahəsində növbəti qurum olaraq ən əsas yerlərdən birini Avropanın transmilli şirkətlərində işçiləri təmsil edən məlumat və məsləhət orqanı olan Avropa İş Şuraları (EWC) tutur. Onun fəaliyyəti iki Avropa direktivi ilə tənzimlənir: 1) 2009-cu ildə qəbul edilmiş “EWC Recast Direktivi”; 2) “Transmilli İşlər Şurasının Direktivi”. [5] Avropa İş Şuraları ikidən çox Avropa İttifaqı ölkəsində fəaliyyət göstərən çoxmillətli şirkətlərdə işçi sayının müəyyən həddi keçdiyi halda işəgötürən və ya işçilər tərəfindən yaradılır. Təşəbbüsün nəticəsi olaraq Xüsusi Danışıqlar Orqanı Avropa İş Şurasının praktiki cəhətləri üzrə, yəni onun tərkibi, səlahiyyətləri, iclasın həcmi, iclaslarda tərcümə ehtiyacı və s. danışıqlara başlayır. Danışıqların nəticəsi Avropa İş Şurasının fəaliyyəti üçün əsas təşkil edən Avropa İş Şurası sazişində tapır. Avropa İşçi Şurasının əməliyyat məsələlərinin araşdırılması aşağıdakı mərhələdən ibarət olaraq hər biri müəyyən bir məsələni araşdırır: 1) plenar və seçilmiş komitə iclasları; 2) həmkarlar ittifaqı təşkilatlarının dili və rolu; 3) məlumat və məsləhətlərin keyfiyyəti və işçi nümayəndələrinin cəlb edilməsi; 4) məxfilik; 5) Avropa və milli səviyyələrdə məlumat və məsləhətləşmələrin əlaqələndirilməsi [6, s. 16].

Regionda belə şuraların əksəriyyəti Almaniya, Fransa və Böyük Britaniyada yerləşir. [22] Tədqiqatçılardan Valeria Pulignanunun əsərlərində əldə etdiyi nəticə ondan ibarətdir ki, EWC-lər nə monolit, nə də statik qurum deyillər. Onlar menecerlər tərəfindən izlənilən müxtəlif inkişaf yollarını əks etdirən geniş forma və növləri əhatə edirlər. [6, s.99]

2.2. Tədbirlər planı

Avropa İttifaqı çərçivəsində əhalinin layihli həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinin ən effektiv yolu kimi məşğulluğun artırılması qeyd edilir. Bu öz başlanğıcını hələ Roma Müqaviləsindən götürmüşdür. Bu isə iqtisadi artımın stimullaşdırılması ilə mümkündür. 1990-cı ildən iqtisadi, sosial və məşğulluq siyasətləri arasında qarşılıqlı əlaqəyə genişləndirən Aİ orqanları Avropa Məşğulluq strategiyası kodlaşdırdılar [8, s.5]. Tədbirlərin davamı kimi 1994-cü ildə Avropa Məşğulluq Xidmətləri (EURES) yaradıldı. 1998-ci ildə Lüksemburq Sammitində Lüksemburq Prosesi adlanan ümumi məşğulluq strategiyası qəbul edildi və o hər il milli məşğulluq planlarını rəhbərliyə təqdim edir. [8, s.6]

Qeyd olunmalıdır ki, ayrı-ayrı Aİ ölkələrinin bu sahədə öz milli qanunvericilik aktları mövcuddur. Almaniya Federativ Respublikasında məşğulluq məsələsi “Məşğulluğun təşviqi və peşə təhsili haqqında” qanun və “Almaniya vətəndaşlığı olmayan şəxslərə muzdla işləmək üçün iş icazəsinin verilməsi qaydası haqqında” Fərmanla tənzimlənir. [8, s.7]

Həmçinin Avropada Qloballaşmanın nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə Avropa Fondu 2007-ci ildə böhranın nəticələrindən əziyyət çəkən işçilərin əmək bazarına qayıtmasına kömək etmək üçün fəaliyyətə başlamışdır. [8, s.9] Minilliyin İnkişaf Məqsədlərinin qəbul olunması və təminatı prosesində də bu region ən aktiv yerlərdən birini tutur.

3.1. Nəticə

Avroregionda bütün kateqoriya insanların - məşğul və işsizlərin, əlil və ahılların layiqli həyat yaşamaları üçün dəstək ən vacib məqsədlərdən biridir. Regionda tətbiq olunan “Avropa sosial modeli” sadəcə progressiv tədbirlərin görünən hissəsini təşkil edir. Bütün müəlliflər tədqiqatlarında Avropa kontekstində layiqli həyat səviyyəsini “sosial müdafiə” ilə birləşdirməyin fərqli üsullarını təklif edirlər. Hər şeydən əvvəl qeyd olunmalıdır ki, sosial hüquqların əksəriyyəti kollektiv hüquqlardır və digər bütün regionlarda olduğu kimi burada da pozitiv öhdəliklər yaradaraq ittifaq tərəfindən müəyyən aktiv fəaliyyət tələb edir. Buna görə də İttifaq regionda sosial hüquqların müdafiəsinin bütün aspektlərini tənzimləyən təminat mexanizmi kimi ittifaq aktları qəbul edilir. Əsas sosial hüquqları özündə cəmləmiş Avropa Sosial Xartiyası ilk belə kompleks sənəd olmasına baxmayaraq, həm də müəyyən çatışmazlıqlara malikdir. Bunların sırasında onun daha az səmərəli olması, milli məhkəmələrdə özünü tətbiq etmə mexanizminə malik olmaması və yuxarıda sadaladığımız digər məsələlər yer alır. Baxmayaraq ki, Lissabon müqaviləsi Aİ daxilində maraqlı tərəflərin və ideologiyaların geniş dairəsi üçün məqbuldur, fikrimizcə, Sosial Xartiyanın daha təkmil, müasir tendensiyaları özündə cəmləyən variantı - yeni regional sosial xartiyanın qəbuluna ehtiyac vardır.

Təcrübi məsələlərə nəzər saldıqda isə, rifah dövləti tədqiqatçılarının fikrincə, Avroregionda mövcud problemlər başında son dövrlər siyasi ölçü qazanan regional və milli modellərinin yaxınlaşması məsələsi qeyd olunmalıdır. Bu məsələyə həsr edilən əsərlər müqayisə edilən ölkələrdəki mühitdən, tədqiqatların xronoloji çərçivəsindən və digər göstəricilərdən asılı olaraq 2000-2022-ci illər üçün Lissabon Strategiyası da daxil olmaqla bir çox Avropa İttifaqı siyasət sənədlərində əksini tapmış Avropa Sosial Modelinin (ESM) formalaşması tezisini dolayısı ilə vurğulayır. Çox təəssüf ki, əksər hallarda dövlətlər tərəfindən dəstəklənən sosial müdafiə tədbirləri həyata keçirilmədiyi təqdirdə cəmiyyət daha ağır nəticələrlə üzləşə bilər.

Bundan başqa, tədqiqatçıların əksəriyyəti əsərlərində layiqli həyat hüquqlarını deyil, ümumi rifahı vurğulayırlar. Bunun nəticəsidir ki, Danimarka, İsveç, Finlandiya kimi dövlətlər sosial-iqtisadi hüquqların məhkəmə nəzarətinə əsaslanmır, bunun əksinə sosial-demokrat partiyalar və həmkarlar ittifaqları çərçivəsində sosial rifah dövləti yaratmağa çalışırlar. Etiraf edilməlidir ki, müasir cəmiyyətdə vətəndaş cəmiyyəti əsas sosial-iqtisadi hüquqların səmərəli olması üçün təkmil alternativ institutlara, norma və təcrübələrə malikdir. İslandiya kimi ölkələr iqtisadi və sosial hüquqların tənzimləməsi iştirak büdcəsi, gücləndirilmiş birbaşa demokratiya, ekoloji nəzarət və ətraf mühitin qorunması ilə bağlı yeni normalar və müzakirələrlə əlaqələndirmişlər. Bütün bunların nəticəsi olaraq fəvqəldövlət Avropa İttifaqının rifah dövləti qurmaq ideyası əslində Avropanın daxilində mövcud ayrı-ayrı regionlarda kəskin fərqlərin olması səbəbindən puça çıxır. Bunların qarşısının alınması üçün müvafiq tənzimləmə mexanizmlərinin - qurumlarının yaradılması zəruridir. Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri çərçivəsində

tədbirlər, İrlandiya hökuməti tərəfindən həyata keçirilən “Right2Water” və “Repeal the 8th” kimi kampaniyaların keçirilməsi də vətəndaş cəmiyyəti nümayəndələri tərəfindən genişləndirilməlidir.

İstinadlar:

1. Əliyev Ə.İ. İnsan hüquqları: Dərslük. Bakı: Nurlar, 2019, 352 s.Əliyev Ş.İ.
2. Mirzəyev Z.A. Avropa Sosial Xartiyasının hüquqi statusu - Bakı Universitetinin xəbərləri; sosial-siyasi elmlər seriyası – 2011, № 2.
3. Mirzəyev Z.A. Avropa Sosial Xartiyasının institusionla mexanizmi - Dövlət idarəçiliyi jurnalı – 2012, № 4 (40);
4. De Spiegelaere, S., & Waddington, J. (2017). "Has the recast made a difference? An examination of the content of European Works Council agreements". *European Journal of Industrial Relations*. 23 (3): 095968011668594. doi:10.1177/0959680116685948. S2CID 157530192.
5. Holly Cullen. The Collective Complaints System of the European Social Charter: Interpretative Methods of the European Committee of Social Rights. *Journal article*. 2009, Pages 61–93
6. Valeria Pulignano and Jeff Turk. European works councils on the move: management perspectives on the development of a transnational institution for social dialogue. *Centrum voor Sociologisch Onderzoek, Leuven*, 2016. 119 p.
7. Rutger Claassen, Anna Gerbrandy, Sebastiaan Princen, Mathieu Segers. Four Models of Protecting Citizenship and Social Rights in Europe: Conclusions to the Special Issue ‘Rethinking the European Social Market Economy’. *Utrecht University, Utrecht Maastricht University, Maastricht*. 28 November 2018 <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/jcms.12821>
8. Доренко К.С. Социальная политика США, стран ЕС и России и на современном этапе: приоритеты, принципы, правовое обеспечение / К.С. Доренко // *Право и управление*. XXI век. - 2012.
9. Под редакцией к.и.н. Ю.Д. Квашнина Социальное государство в странах ЕС: прошлое и настоящее., Москва ИМЭМО РАН 2016. С. 188. https://www.imemo.ru/files/File/ru/publ/2016/2016_035.pdf
10. Avropa Sosial Xartiyası <https://www.coe.int/az/web/compass/european-social-charter>
11. Prezidentin rəsmi səhifəsi <https://president.az/>
12. Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education <https://www.coe.int/en/web/edc/charter-on-education-for-democratic-citizenship-and-human-rights-education>
13. Charter of Fundamental Rights of the European Union, 2000 https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf
14. Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine. Oviedo, 4.IV.1997 <https://rm.coe.int/168007cf98>
15. Community Charter of the Fundamental Social Rights of Workers 12 January 2011. <https://www.eurofound.europa.eu/en/european-industrial-relations-dictionary/community-charter-fundamental-social-rights-workers> .
16. European Code of Social Security Strasbourg, 16.IV.1964 <http://www.worldlii.org/int/other/COETS/1964/1.html>
17. European Convention on Nationality Strasbourg, 6.XI.1997 <https://rm.coe.int/168007f2c8>
18. European Committee of Social Rights <https://www.coe.int/en/web/european-social-charter/european-committee-of-social-rights>

19. European Court of Human Rights
<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22documentcollectionid%22%3A%5B%22GRANDCHAMBER%22%22%22CHAMBER%22%7D>
20. European Convention on Human Rights
https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Convention_ENG
21. European Social Charter <https://rm.coe.int/the-european-social-charter-treaty-text/1680799c4b> .
22. European Works Councils Assessments and Requirements Report to the ETUC. Eckhard Voss, May 2016.
https://www.etuc.org/sites/default/files/publication/files/europeanworks_councils_ces_01.pdf
23. Protocol no. 7 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as amended by protocol no. 11
https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Library_Collection_P7postP11_ETS117E_ENG
24. Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms,
as amended by Protocol No. 11
https://www.eods.eu/library/CoE_European%20Convention%20for%20the%20Protection%20of%20Human%20Rights%20and%20Fundamental%20Freedoms_First%20Protocol_1952_EN.pdf
25. The Collective Complaints Procedure <https://www.coe.int/en/web/european-social-charter/collective-complaints-procedure1>
26. Report to the Committee of Ministers. Strasbourg, 29 November 2006
https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805d731f
27. Европейская конвенция о социальном обеспечении. Париж, 14 декабря 1972 года
<https://rm.coe.int/1680074631>
28. <https://www.coe.int/en/web/european-social-charter/-/decisions-adopted-by-the-european-committee-of-social-rights-at-its-330th-session>
29. https://www.consilium.europa.eu/media/20519/1991_december_-_maastricht_eng.pdf
30. <https://www.coe.int/az/web/compass/legal-protection-of-human-rights>
31. <https://www.humanrights.is/en/human-rights-education-project/human-rights-concepts-ideas-and-fora/substantive-human-rights/the-right-to-an-adequate-standard-of-living>
32. <https://www.etuc.org/en/organisation-and-people>
33. <https://www.coe.int/en/web/commissioner>

THE RIGHT TO A DECENT LIFE IN THE EUROPEAN LEGAL SYSTEM OR LIVING LIKE A EUROPEAN?

Malakkhanım Rəhimova*

Abstract

A person's satisfaction and happiness in life are closely related to the provision of his life needs at a decent level. Such provision is possible through balancing the relationship between the welfare state, a decent standard of living and social rights. Most social rights are collective rights and require active action on the part of states, creating positive obligations. If we analyze it in a regional context, we see that the most effective way to increase the standard of living of the population within the European Union is to increase employment. Here, living standards

---

* Scientific secretary of the Academy of the Bar Association of the Republic of Azerbaijan, Lecturer of the Human rights and Information Law UNESCO Chairs of the Baku State University

include a key component of the Sustainable Development Goals and important aspects of European Union environmental and social management standards. Relevant actions permeate the actions and policies of the Union. The idea of creating a superpower European Union to build a welfare state, in fact, fails due to the existence of acute interstate disagreements in the Euroregion. In the article, the author examines in detail the social models of the EU member states that ensure the right to a decent life, legislative acts and union institutions regulating this area, examines the measures being implemented, and also puts forward new proposals to ensure the effectiveness of social reforms.

Keywords: *human rights, the right to a decent life, the state of universal welfare, the model of the social state, the European Union, the European Social Charter.*

ПРАВО НА ДОСТОЙНУЮ ЖИЗНЬ В ЕВРОПЕЙСКОЙ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЕ ИЛИ ЖИТЬ КАК ЕВРОПЕЕЦ?

Мелекханым Рахимова*

Резюме

Удовлетворенность и счастье человека в жизни тесно связаны с обеспечением его жизненных потребностей на достойном уровне. Такое обеспечение возможно посредством балансирования отношений между государством всеобщего благосостояния, достойным уровнем жизни и социальными правами. Большинство социальных прав являются коллективными правами и требуют активных действий со стороны государств, создавая позитивные обязательства. Если провести анализ в региональном контексте, то мы видим, что наиболее эффективным способом повышения уровня жизни населения внутри Евросоюза является повышение занятости. Здесь уровень жизни включает в себя ключевой компонент Целей устойчивого развития и важные аспекты норм Европейского Союза по экологическому и социальному управлению. Соответствующие действия пронизывают действия и политику Союза. Идея создания сверхдержавы Евросоюза для построения государства всеобщего благосостояния, по сути, терпит неудачу из-за существования острых межгосударственных разногласий в еврорегионе. В статье автор подробно рассматривает социальные модели государств-членов Евросоюза, обеспечивающие право на достойную жизнь, законодательные акты и союзные институты, регулирующие эту сферу, исследуются реализуемые меры, а также выдвигаются новые предложения по обеспечению эффективности социальных реформ.

Ключевые слова: *права человека, право на достойную жизнь, государство всеобщего благосостояния, модель социального государства, Европейский Союз, Европейская социальная хартия.*

---

* Ученый секретарь Академии Коллегии Адвокатов Азербайджанской Республики, преподаватель кафедры ЮНЕСКО прав человека и информационного права Бакинского государственного университета